

"הגדת אליהו" – הגדה של פסח מאוירת ומעוטרת בידי אליהו אריק בוקובזה / סול לנזיני

בחדש הראשון, בארבעה עשר לחדש בין הערבים פסח לה' ובחמשה עשר יום לחדש הזה חג המצות לה', שבעת ימים מצות תאכלו" (ויקרא כג:ה-ו). "שמור את-חדש האביב ועשית פסח לה' אלהיך. כי בחדש האביב הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה. וזבחת פסח לה' אלהיך צאן ובקר במקום אשר יבחר ה' לשכן שמו שם. לא-תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני. כי בחפזון יצאת מארץ מצרים למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך" (דברים טז:א-ג).

חג הפסח הוא אחד משלושת הרגלים המוזכרים במקרא. בני ישראל מצווים לקיימו בשני חגים שונים שהראשון הוא פסח לה' והשני חג המצות. סדר ליל הפסח, קריאת ההגדה והסעודה בחוג המשפחה הם עיקריו של טקס חג הפסח כפי שנתגבש בדורות שלאחר חורבן בית המקדש. בלילו הראשון של החג, ליל הסדר, מצווים אנו לקיים את מצוות "והגדת לבניך" "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר, בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים" (שמות יג:ח) ולספר ביציאת מצרים.

ההגדה של פסח היא יצירה יהודית מתמשכת מימי המשנה עד ימינו. להגדה המסורתית סדר מיוחד וטקסט קבוע. גרעינה הבסיסי הוא פסוקי המקרא המספרים ביציאת מצרים, וסביבם התווספו במהלך השנים מדרשי חז"ל, סימנים לזכירת סדר הטקסט, פיוטים וברכות. ההגדה של פסח, אשר נתפסה כספר עממי, זכתה לאירורים ועיטורים יותר מכל ספר עברי אחר, הן בכתבי יד והן לאחר המצאת הדפוס. היא שימשה מקור השראה בלתי נדלה לאמנים וקליגרפים במשך הדורות. אמנים רבים איירו את ההגדה בציורי סצנות דרמטיות ובדמויות אנושיות או דמיוניות.

טקסט הגדה של פסח, או חלקים ממנו היוו מקור השראה גם לאמנים ישראלים רבים בני זמננו, המבקשים לקשור או לעמת את עולמם האמנותי עם העולם היהודי. אליהם מצטרף עתה אליהו אריק בוקובזה. ההגדה שעיטר נקראת על שמו, "הגדת אליהו", והוא גיבורו של סיפור ההגדה וממלא בכל פעם תפקיד שונה בהתאם לצורכי הסיפור, שכן הוא רואה עצמו כאילו הוא יצא ממצרים. ציורי ההגדה הם מחשבות על הטקסט, שהוא הטקסט המסורתי, והציור מביא פרשנות עליו ומדגיש את גישתו הדו-ערכית של האמן לסיפור ההגדה, ומשייכו לזמננו. זוהי גישה הומוריסטית המבטאת בעת ובעונה אחת הערכה וביקורת, יהדות וחילוניות, אמונה עם קריצה אפיקורסית, וחיך סובלני עם חרדה קיומית המשתקפת בעיניו של אליהו ושאר הדמויות.

באוסף המוזיאון מצוי מבחר גדול של הגדות החל מהמאה ה-17 ועד ימינו, אשר מכמה בחינות יש בהן תחייה של מסורת ההגדה המצוירת על קלף של ימי הביניים. אחת ההגדות העתיקות ביותר היא הגדת ונציה. היא הודפסה ב-1690 על ידי ישראל בן אליעזר צפורני וכוללת אירורים שהוכנו מיוחד בשבילה בטכניקה של חיתוכי עץ. בחלק הראשון של ההגדה, האירורים עוסקים בסיפור יציאת מצרים ובחלקה השני, הם מתארים את ההלכות של טקס סדר הפסח. עותק ההגדה שמצוי באוסף המוזיאון הודפס בעברית ובאיטליאנו באותיות עבריות.

בין ההגדות הרבות, הנוספות באוסף, הגדה ייחודית שאוירה בגרמניה ב-1923 על ידי האמן יעקב שטיינהרדט והגרפיקה הינה של הגרפיקאית הנודעת פרנצ'סקה ברוך

באוסף מוזיאון בר דוד, מספר רב של הגדות קיבוציות החל מראשית התנועה הקיבוצית ועד ימינו. "הגדה קיבוצית" היא כינוי כולל לשלל הגדות "מחודשות", שיצאו לאור בעיקר בחוגי התנועה הקיבוצית בארץ ישראל. בראשיתה של התנועה הקיבוצית, היו הדעות חלוקות אשר לקיומו של "ליל הסדר". רק בשנות השלושים של המאה הקודמת, גברה דעתם של התומכים במסורת, אלא שגם אז, ההגדה המסורתית נראתה לחברים כבלתי רלבנטית והקיבוצים החלו לעצב הגדות משלהם. ההגדות נכתבו בכתב יד, הודפסו לרוב בסטנסיל, על נייר פשוט והעיטורים עוצבו על ידי ציירי אותו קיבוץ. הטקסטים התבססו בחלקם על ההגדה המסורתית, אך מופיעים בהם גם טקסטים ואירורים חדשים, ובראשם אזכורים לאירועים מן האקטואליה של היהדות והציונות במאה העשרים, וכן הדגשת חג הפסח כחג חקלאי המסמל את האביב. בקיבוצים בהם היו מלחינים ומוסיקאים, כמו ביגור ובית השיטה, הולחנו מנגינות מיוחדות לליל הסדר הקיבוצי.

כבר בשנת 1943 ברור היה לתנועות הקיבוציות שהסדר הקיבוצי הופך לעובדה וכל תנועה החלה מעצבת את ההגדה שלה, כשזו הולכת ומשתנה עם השינויים שחלים בארץ, בעולם ובקיבוץ. ספור יציאת מצרים הופך להיות בעצם הספור

המרכזי בהגדה, והוא הנרטיב המציין את שחרור העם והאדם. במשך הזמן נוספים להגדה גם טקסטים מההגדה המסורתית אבל אלה עוברים עיבוד ושנוי.

המהדורה הראשונה של ההגדה של תנועת "השומר הצעיר" נערכה ב-1943 על ידי הסופר מרדכי אמייתי ועוטרה על ידי הציירת רות שלוס. ההגדה מתייחסת לשואה, למלחמת העולם ולמאבק של היישוב העברי בבריטים. ההגדה משקפת את החורבן, אבדן בית ההורים, ואת הצורך להיצמד לבית היחיד שנותר. הטקסטים מגויסים לאידיאולוגיה התנועתית בדבר מלחמת המעמדות, שחרור משעבוד וערכי החלוציות. "עוד יש תקווה כי ישוב ישראל מבית עבדים וזכה לתקומה באביב העמים". ב-1964 מופיעה ההגדה במתכונת דומה, באירוי של המאייר שמואל כץ, והיא נחלקת לארבעה שערים: אביב, יציאת מצרים, גאולה ותקומה ושלוש, תוך שילוב של טקסטים מסורתיים כמו "הא לחמא ענייא" והשיר העממי "עבדים היינו".

60 הציורים, המוצגים כאן לראשונה, צוירו בין השנים 2007-2009 על פי הזמנה של אספן ההגדות ארני דרוק ואף משפחתו מופיעה בין הציורים של ההגדה. זכות גדולה נפלה בחלקו של מוזיאון בר דוד בהפקה ובהוצאתה לאור של ההגדה של פסח "הגדת אליהו". הקשר של מוזיאון בר דוד עם אליהו אריק בוקובזה החל לאחר פנייתנו לאמן לתערוכה אשר הוצגה במוזיאון ב-2012. התערוכה "במקום הזה" הייתה חלק מטרילוגיה של תערוכות "תלויות מקום", שניבנו במיוחד למקום ובהקשר ישיר לתוכן המקום בו הן מוצגות. הקשר שנוצר בין האמן למוזיאון בר דוד, בעקבות התערוכה "במקום הזה", ממשיך להניב עבודה ויצירה משותפת בתערוכות, בהוצאה לאור של ההגדה של פסח "הגדת אליהו" ובתוכניות משותפות נוספות לעתיד הקרוב והרחוק.